

УДК 343.137(477)(073)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.50>

Аркуша Л. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

Аленін Ю. П.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

Волошина В. К.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЗАХИСТ У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Анотація. Метою даної статті є наведення окремих правових позицій Верховного суду в кримінальному провадженні, які являються собою висновки щодо застосування норм, що передбачають право на захист. Необхідність зазначеного обумовлена тим, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Таким чином, законодавством передбачено обов'язковість правових позицій Верховного Суду для інших судів під час застосування ними відповідних норм права в ході здійснення правосуддя.

Так, Верховний Суд в такий спосіб забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. В даному випадку такий механізм забезпечення однакового застосування норм права судами закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі України й узгоджується з Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

В даній статті, не маючи на меті здійснювати дослідження правової природи позицій (висновків щодо застосування норм права) Верховного Суду, все-таки відзначимо наступне. З-поміж поодиноких визначень «правових позицій/висновків щодо застосування норм права Верховного Суду», наводимо одних із них, який, на наше переконання, досить повно характеризує дане поняття: «Правова позиція Верховного Суду в кримінальному провадженні – це викладений у постанові найвищого органу у системі судоустрою України за наслідками перевірки правосудності судового рішення погляд загальнообов'язкового під час розв'язання аналогічних справ характеру щодо інтерпретації кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм до встановлених обставин кримінального провадження, у якому теоретично обґрунтовані взірці способів вирішення правових колізій, долання прогалів у правовому регулюванні, а також створені судові норми, завдяки чому досягається єдність та стійкість судової практики» [1, с. 172].

Наразі ж пропонуємо низку наступних правових позицій Верховного Суду щодо застосування норм права, які регламентують право на захист, дотримання яких судами має сприяти формуванню єдиної судової практики та мінімізації порушень права на захист.

Ключові слова: право на захист, Верховний Суд, кримінальне провадження, правові позиції.

Arkusha L. I., Alenin Yu. P., Voloshyna V. K. The right to protection in legal positions of the Supreme Court

Abstract. The purpose of this article is to present certain legal positions of the Supreme Court in criminal proceedings, which are conclusions regarding the application of norms providing for the right to defense. The necessity of the above is due to the fact that the conclusions regarding the application of legal norms set forth in the Supreme Court's rulings are taken into account by other courts when applying such legal norms. Thus, the legislation provides for the binding legal positions of the Supreme Court for other courts when they apply the relevant norms of law in the course of administering justice.

The Supreme Court in this way ensures the equal application of legal norms by courts of various specializations in the order and manner determined by the procedural law. In this case, such a mechanism for ensuring the uniform application of legal norms by courts is enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine and is consistent with the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges".

In this article, without aiming to investigate the legal nature of the positions (conclusions regarding the application of legal norms) of the Supreme Court, we nevertheless note the following. Among the individual definitions of "legal positions/conclusions regarding the application of the rules of the Supreme Court", we cite one of them, which, in our opinion, quite fully characterizes this concept: «The legal position of the Supreme Court in criminal proceedings is the view set out in the resolution of the highest body in the judicial system of Ukraine as a result of the review of the justice of the court decision, which is mandatory when solving similar cases regarding the interpretation of criminal law and criminal procedural norms to the established circumstances of criminal proceedings, in which models of methods of resolving legal conflicts, overcoming gaps in legal regulation are theoretically substantiated, and judicial norms are created, thanks to which the unity and stability of judicial practice is achieved» [1, с. 172].

Currently, we offer a number of the following legal positions of the Supreme Court regarding the application of legal norms that regulate the right to defense, the observance of which by the courts should contribute to the formation of uniform judicial practice and the minimization of violations of the right to defense.

Key words: *right to protection, the Supreme Court, criminal proceedings, legal positions.*

Вступ. Основним Законом України гарантується право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист [2]. З даним положенням кореспондується стаття 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом [3]. Зокрема, й у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено право обвинуваченого захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника [4].

Та незважаючи на досить повноцінне законодавче закріплення права на захист, наявність чисельних рішень Європейського суду з прав людини в даному контексті, виокремленні певних питань в його практиці, у практичній сфері й досі поширені випадки його порушення.

Наприклад, у науці відзначається проблематика права на ефективний захист в світлі практики Європейського суду з прав людини, яка вказує, зокрема, на те, що:

– право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, є однією з основних ознак справедливого судового розгляду;

– для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження;

– просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу;

– призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки захиснику, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків або він може ухилитися від їх виконання;

– національні суди не повинні пасивно спостерігати за випадками неефективного юридичного представництва [5, с. 227-228].

Тому пропонуємо здійснити аналіз судової практики, а саме – висновків щодо застосування норм права (правових позицій) Верховного Суду (далі – ВС), які регламентують право на захист, з метою, насамперед, демонстрації різноманітності правових ситуацій, які виникають в ході застосування таких норм.

Результати дослідження. Перш за все, погоджуємось з повторюваною позицією Європейського суду з прав людини, відповідно до якої для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника з самого початку провадження (рішення у справах

«Сальдуз проти Туреччини», «Яременко проти України») [6].

Поняття «ефективної правової допомоги» також включає в себе чималу кількість граней, проте, звертаючись до закріпленого в правових позиціях ВС, принагідно відзначити, що ефективність захисту не є тотожною досягненню за результатами судового розгляду бажаного для обвинуваченого результату, а полягає в наданні йому належних та достатніх можливостей із використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в даному кримінальному провадженні є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб [7]. Подальша незгода обвинуваченого з раніше обраними та узгодженими з адвокатом позицією і тактикою захисту не свідчить про його неефективність [8]. Водночас не вважається обмеженням або порушенням права на захист обвинуваченого його подальша незгода з раніше обраними та узгодженими з адвокатом позицією і тактикою захисту, якщо обвинувачений сам обрав собі адвоката, уклавши з ним договір про правову допомогу, під час судового розгляду не скаржився на дії адвоката, не відмовлявся від його послуг і не просив залучити йому безоплатного захисника. Якщо адвокат, з яким обвинувачений уклав договір про правову допомогу, здійснював захист обвинуваченого до моменту ухвалення вироку, а вже після цього був поновлений на роботі в органах прокуратури, то це не свідчить про порушення права на захист обвинуваченого [9].

Стосовно права на відмову підозрюваного, обвинуваченого від захисника, то ВС звертає увагу на наступне. Пунктом 3 частини 3 статті 42 КПК України передбачено, що підозрюваний, обвинувачений має право на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження, а також на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату.

Реалізація права на відмову від захисника та відповідна процедура визначена

статтею 54 КПК України, частинами 1 та 3 якої, зокрема, передбачено, що підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його, проте відмова від захисника не приймається у випадку, якщо його участь є обов'язковою. У такому разі, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому статтею 49 цього Кодексу, для здійснення захисту за призначенням.

Отже, на усіх стадіях кримінального провадження закон забезпечує особу, яка підозрюється, обвинувачується, або засуджена у вчиненні кримінального правопорушення, можливістю мати захисника як з боку обраного ним, так і з боку призначеного захисника. Забезпечена така особа і можливістю відмовитися від захисника або замінити його відповідно до вимог процесуального закону [10].

Непоодинокими є констатації Верховним Судом порушення права на захист, яке виразилось у тому, що сторона захисту не була повідомлена належним чином про розгляд провадження. Так, у постанові ВС від 18.03.2021 в справі № 149/1596/16-к закріплено наступне: «Незважаючи на відсутність підтвердження повідомлення захисника про розгляд провадження, апеляційний суд провів розгляд справи за відсутності захисника та обвинуваченого, що, зважаючи на конкретні обставини справи, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке могло перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення».

З урахуванням викладеного, касаційна скарга захисника підлягає задоволенню, допущене порушення має наслідком скасування оспорюваної ухвали на підставі, передбаченій п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК, і відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 436 цього Кодексу призначення нового розгляду кримінального провадження в суді апеляційної інстанції.

Під час нового судового розгляду апеляційному суду слід виконати вказівки касаційного суду, провести судовий розгляд із дотриманням вимоги КПК України щодо забезпечення права на захист та ухвалити законне й обґрунтоване рішення, яке

би відповідало положенням ст. 370 КПК України» [11]. Водночас ВС відзначає, що в таких випадках має місце порушення принципу рівності, у зв'язку з практичним позбавленням засудженого та його захисника можливості виступити на підтримку апеляційної скарги (в даному випадку) та викласти доводи на підтримку своєї позиції, що свідчить, як наслідок, про порушення права на захист. З огляду ж на практику Європейського суду з прав людини та застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на захист є абсолютним та однією з основопо-

ложних ознак справедливого судового розгляду [12].

Висновки. Усе вищевикладене свідчить про те, що Верховний Суд за результатами розгляду касаційних скарг продовжує встановлювати допущене судами порушення права на захист, що є неприпустимим у демократичному суспільстві в правовій державі. Однак, на наше переконання, врахування релевантних (в тому числі, згаданих вище) правових позицій ВС у подібних правовідносинах сприятиме покращенню механізму забезпечення дотримання права на захист у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бобечко Н. Р. Поняття, ознаки, значення та класифікація правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 170–175.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
Лучанінова проти України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text
5. Волошина В. К. Щодо права на ефективний захист у кримінальному провадженні та практики ЄСПЛ. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2019/1. С. 225–228.
6. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788
7. Постанова ККС ВС у складі Третьої судової палати від 21 листопада 2022 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107557042?linked=zo&did=328935__555928__20
8. Постанова ККС ВС у складі Другої судової палати від 25 травня 2021 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/97352671?linked=zo&did=328935__555928__20
9. Постанова ККС ВС у складі Третьої судової палати від 28 вересня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598642>
10. Постанова ККС ВС у складі Другої судової палати від 15 вересня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315571>
11. Постанова ККС ВС у складі Першої судової палати від 18 березня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708437>
12. Постанова ККС ВС у складі Другої судової палати від 12 березня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521833>